

Ю. А. Мицик
доктор історичних наук
Національний університет
“Кієво-Могилянська академія”

КІЛЬКА ДОКУМЕНТІВ ДО ІСТОРІЇ КОЗАЦЬКО- ТАТАРСЬКОГО СОЮЗУ 1625 РОКУ ТА ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ

В Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського зберігається рукописний збірник другої половини XVII ст., створений архімандритом Кієво-Печерської лаври, випускником Кієво-Могилянської академії Афанасієм Миславським¹, в якому містяться матеріали до історії України кінця XVI – середини XVII ст., головним чином 20–30-х років XVII ст. Серед них найбільшу цінність мають листи київських митрополитів Йова (Борецького), Петра (Могили), полоцького архієпископа Мелетія (Смотрицького), архімандрита Кієво-Печерської лаври Захарії (Копистенського), ректора Кієво-Могилянської академії (тоді ще Колегії) Ісайї (Трофимовича). У збірнику вміщені універсали королів Речі Посполитої – Стефана Баторія, Сигізмунда III, привілей короля Яна Казимира, котрим затверджувалися умови Зборівського миру 1649 р. (т. зв. “Декларація ласки ...” – 12. I. 1650 р.), документи до історії запорізького козацтва. Всі ці матеріали мають значну цінність для вивчення церковних, культурних та військово-політичних аспектів української минувшини; в них містяться часом унікальні дані, наприклад про походження уніатського полоцького архієпископа Йоасафата (Кунцевича), в яких говориться, що він “є уродженням з Володимира; син Кунця, якогось шевця”². Не випадково даний збірник привертав до себе значну увагу дослідників, які не тільки активно використовували його матеріали, але й повністю або частково їх видрукували³. У даній статті ми звертаємося до групи споріднених між собою документів, які стосуються козацько-татарського договору 1625 р., а також наводимо у додатках, окрім них, ще один документ, який має посереднє відношення до нашої теми.

У 1624 р. кримський хан Мугамед-Гірей III та його брат, калга-султан Шагін-Гірей, стривожені прагненням турецького султана Мурада IV поставити на престол у Бахчисараї нового хана (цим претендентом був

Джанібек-Гірей), вирішили укласти союз з Річчю Посполитою та Запорізькою Січчю. Король Речі Посполитої Сигізмунд III не бажав відверто порушувати перемир'я з Османською імперією, але й не міг пропустити зручної okazji для послаблення свого південного сусіда. Він дав прихильну відповідь Шагін-Гірею, а пізніше і відправив на Січ свого представника у супроводі колишнього писаря Війська Запорізького Вовка. Наприкінці 1624 р. Шагін-Гірей і представники Січі зійшлися на протилежних берегах Дніпра (у його пониззі) на о. Каратепе (Карайтебен) і уклали 3 січня 1625 р. (за новим стилем) військовий союз, який проіснував кілька років і мав своїм наслідком кілька козацьких походів на Крим, зокрема і знаменитий останній похід гетьмана Михайла Дорошенка, в ході якого було взято Бахчисарай і обложено Кафу. Союз 1625 р. був чи не першим в історії українсько-кримсько-татарських союзів козацької доби і проклав шлях українсько-кримсько-татарському договору 1648 р., який сприяв відродженню незалежної Української держави.

Як зазначає відомий польський дослідник-орієнталіст Б. Барановський, договір 1625 р. був вигідним для Січі⁴. Обидві сторони обмінялися текстами присяг, які містили у собі основні пункти договору, але український текст, даний Шагін-Гірею, не зберігся. Польськомовний текст, даний Шагін-Гіреєм козакам, дійшов до нашого часу у складі вищезгаданого збірника і поза сумнівом вартий того, щоб бути видрукованим в оригіналі.

Через тиждень після укладення договору гетьман Війська Запорізького Каленик Андрійович відправив до короля Сигізмунда III посольство у складі Федора Острожанина (як слушно вважав М. Грушевський, це був Яцько Острянин, відомий пізніше як один з вождів повстання 1637–1638 рр.), Іллі Федоровича та Дацька Гордієнка. Воно мало з собою письмову інструкцію (чи вірніше кондиції мирного порозуміння з Річчю Посполитою), а також послання сейму Речі Посполитої, підписане 11(1) січня 1625 р. Посольство розминулося на шляху з київським митрополитом Йовом (Борецьким), який прямував до козаків. Згідно з листом останнього (від 22(12) січня 1625 р., з Корсуня) митрополит схвилюваний тим, що не знав, з якими кондиціями козаки їдуть до короля, наказав повернути це посольство з дороги, що вдалося зробити тільки через кільканадцять миль. Поспілкувавшись з послами, митрополит Йов створив нову інструкцію і, давши кілька бланків зі своїм підписом, відправив козацьких послів до Варшави. Отже, нижче наведена інструкція є скоріше плодом творчості митрополита Йова, ніж Війська Запорізького, яке надзвичайно високо шанувало свого “козацького” митрополита (обидва козацьких документи були у фрагментах видруковані М. Грушевським). У цьому документі козаки використовують союз з Кримом, щоб натиснути на короля і сейм в болочій релігійній проб-

лемі. Представляючи справу так, наче союз з Кримом було укладено згідно з волею короля і нібито без особливої вигоди для запорожців, останні вимагали в обмін за це задоволення своїх вимог: ліквідації унії, легалізації православної церкви в Україні і Білорусі, припинення її дискримінації, затвердження київським митрополитом Йова, а Захарію (Копистенського) – архімандритом Києво-Печерської лаври. На жаль, сейм не дав сподіваних результатів і можливо через це запорожці скинули з гетьманства К. Андрійовича і поставили Марка Жмайла, який невдовзі підняв повстання проти Речі Посполитої. І це, і наступне повстання 1630–1631 рр. були придушені Річчю Посполитою, однак по смерті Сигізмунда II новий король Владислав IV легалізував православну церкву, задовольнивши частково вимоги попередніх козацьких посольств.

Про напружену міжконфесійну ситуацію в Україні і Білорусі, про міцні зв'язки між православною церквою та Військом Запорізьким свідчить ще один документ, який добре узгоджується з видрукowanими нами раніше листами митрополита Йова (Борецького), полоцького архієпископа митрополита Мелетія (Смотрицького), случького протопопа о. Андрія (Мужиловського) Це – лист з Вільна, написаний вороже наставленим до православних католиком Станіславом Ростовичем і адресованим ксьондзу плебану Несвізькому (від 16 квітня 1621 р.). Автор описує напружену ситуацію у Вільні після висвячення митрополита Йова, архієпископа Мелетія та інших православних владик ерусалимським патріархом Феофаном у 1620 – на поч. 1621 р. Його лист проливає світло на ув'язнення активних діячів Віленського православного братства і називає нарешті причини репресій проти трьох їхніх керівників. Один з братчиків побував у запорожців і вмовляв їх не йти на війну проти Османської імперії (мається на увазі Хотинська війна 1621 р.), доки Річ Посполита не визнає висвячення митрополита Йова та архієпископа Мелетія. Як відомо, пізніше до Варшави відправилися козацькі посольства на чолі з М. Жмайлом, а потім – з Сагайдачним та кн. Кунцевичем-Булигою, які привезли звітти обіцянки короля – вирішити цю проблему після війни, чого однак не сталося. Але той самий спосіб тиску (в обох випадках його, очевидно, запропонував митрополит Йов) козаки випробували і у 1625 р. Лист важливий і тим, що засвідчує значний розмах української та білоруської торгівлі. Один з арештованих віленських братчиків добрався аж до Торуня, де збирав у православних купців гроші для полоцького архієпископа Мелетія.

Усі вищезгадані документи подаємо нижче (див. Додаток). Польськомовні публікації здійснені за правилами, обумовленими нами у одній із статей⁵, а українські – за правилами, розробленими Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України.

¹ Нац. б-ка України імені В.І. Вернадського НАН України. Ін-т рукопису, № 74 П. / 20.

² Там само, арк. 93.

³ *Голубев С.Т.* Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники.– Киев, 1883.– С. 276; *Грушевський М.* Історія України-Руси.– К., 1994.– Т. 7.– С. 529; *Mironowicz A.* Bractwo objawienia Panskiego w Bielsku Podlaskim.– Bielsk Podlaski, 1994.

⁴ *Baranowski B.* Polska a Tatarszczyzna w Latuch, 1624–1629.– Wrocław, 1948.– S. 36.

⁵ *Мищик Ю.* З листування українських письменників-полемістів, 1621–1624 рр. // Зап. Наук. т-ва ім. Т. Шевченка.– Львів, 1993.

Додаток

№ 1

Лист Станіслава Ростовича до несвізького плебана

1621, квітня 16.– Вільнюс

Nowiny z Wilna, pisane 16 Aprilis od p. Stanisława
Rostowicza do księdza plebana Nieswickiego

Smotrycki nijakis alias Maxim Herasimowicz uczynił się władcyka połockim i jezdził do Kijowa i patriarchi jerosolimskiego, jeśli prawdziwie to jest, smiał brać contecatya, a to za wiadomością i naszego bractwa wileńskiego, z których trzech siedzą pod ratusze[m] niską, jako na gardło, Isaczek Wołkowicz, Bogdan Turecki i Krasowski: jeden z nich jezdził do kozaków, aby na expedycją przeciw tatarom nie jachali, ażby król jeo młć. dał metropolite i władcykę połockiego i tak Borecki metropolitom, a Smotrycki władcyka połockim zową się. Drugi jezdził do Torunia pod jarmark trzech królów który się byli po jałmużne. Który u Rusi i kupców, którzy się byli zjachałi na jarmark, żebrał temuż Smotrickiemu. A trzi kupili pereł za sześć set złotych jemuż na mitre, dziewęc zaś mieszczanów nałewajków siedzą na ratuszu, a czterech na poręke wzięto, czterdzieście mieszczan, co z nimi będzie, wkrótce się pokaże, bo posłał magistrat wileński do K. jeo mc. Tego Smotrickiego kazał król jeo młć. jak impostora imać. Pisał do jeo mości pana wojewody wileńskiego i do podwojewodziego, aże nałewajkowie opatrzyli się dobrze w hakownice Których uzborowych(?) pozyczyli i u kramie(?) piechota tego p. wileńskiej, chocia się ona o tym wymorza, iż nie wie, aże Ogiński i Komor, słudzy jej, to broją, gwałtem też teo franta nie wiem było by, jako brać bez tumultu, mandatem jest zapozwany ten impostor, aby się za dworem stanował, nie niem że, co będzie, excommunicowany jest i complices od metropolity wkrótce da Pan, obaczym, co będzie, kiedy by był dawno koniec, atoli domestici iniminity eius.

НБУВ IP, 74 П./20, арк. 88. Копія.

№ 2

Присяга від імені Кримського ханства, дана калга-султаном Шагін-Гіреєм Війську Запорізькому

1625, січня 3.– о. Каратепе

Przysieha tatarska kozakom dana*

Ja, Szangierej, car krymski, dajem ten nasz przysiężny list kozakom zaporożskim wród panu hetmanu, asałom, atamanom i wszystkimu Wojsku.

* Заголовок дописаний іншою рукою.

Oznajmujem tem listem naszym i przysięgami na ten list nasz w państwie naszym krymskim, iż ode mnie żadna krzywda i szkoda i żadnych ludzi naszych dźać się nie będzie, a któryby miał swowolnie szkodę jaką uczynić, tedy onych pospolu z żonami i dziećmi i powinniemi za to, sprawiedliwość uczyniwszy, wydać mam za jednego dziesięć i od w.m. także potrzebuje, aby właśnie tak się działo, roki od w.m. szkoda jaka nie będzie, a ja, poki żyw, od nas być niema na to przysięgam Ału Abłu i prorokowi naszemu Machmetowi, niechbym od połku jego odłączon, jeślibym inaczej uczynił, poki od w.m. złości nie będzie, od nas nigdy i na to ten list nasz przysiężny szeroki przysiężny dajem panu hetmanowi, asaułom i wszystkiemu Wojsku, abyście wy wszystkiemu temu wierzyli i na to dajem ten list przysiężny szeroki Bogu i proroku, jeśliby jaki nieprzyjaciel się odnowił panu hetmanu, asaułom, atamanom i wszystkiemu Wojsku Zaporoskiemu, ja, Szangierej, za daniem mnie znać ze wszystkimi bejami, murzami, pomocnym być mam; jeśliby przeciw mnie kto się obiawił, za daniem ode mnie wiadomości oni pomocnymi mnie być mają według listów przysiężnych.

Pisan w Karaytebenu ode mnie Szangiereja sołtana cara Anno 1624 d. 24 decembris.

НБУВ ІР, 74 П. / 20, арк. 73 зв. Копія.

№ 3

Лист гетьмана Війська Запорізького Каленика Андрійовича
до депутатів сейму Речі Посполитої

1625 січня 11(1).– Запорожжя

Jaśnie oświeceni wielmożni młściwi panowe posłowie!

Służby nasze rycerskie w łaskę w.m., naszych m. panów, jako napilniej załeciwszy, oznajmmuiemy w.m., naszym m. panom, iż my, poczuwając się w wiecznym poddaństwie najaśniejszemu królowi, panu, swemu m., znając się być życzliwemi Rzpltej Korony Polskiej, a mając dokukę od Szangiereja, Sołtangangi, i cara tatarskiego, chana, w roku terazniejszym, o zawarciu przymierza z hordami ich, nie czyniliśmy żadnego zastanowienia z niemi sami z sobą, ale oczekiwaliśmy wiadomości od najaśniejszego krola jeo m. pana, pana naszego mł. Co gdy z pisania jeo kr. m. do Szangiereja wyrozumieliśmy, że to nie miało być przeciwko mocy jeo kr. m. i w. m., naszych m. panow i wszystkiej Rzpltej zdaniu, acz z krzywda i szkodą naszą, gdyż ztamtad żywności wszelaką i opatrzenie nasze wojskom swoim zawsze snadnie miewaliśmy, musieliśmy się zgodzić i przymierze z onemi zawrzeć; dla czego rozumiemy, że się w tym po niemałej części usłużyło Rzpltej, prosimy pokornie w. m., naszych w. panów i samych o łaskę i miłościwie łaskawą przaczone m., i do wszystkiej Rzpltej, aby znaczną contentatią za powolność i życzliw-

ość być raczyli, a podnożkow swoich okiem nie przenosili. Wierzimy bowiem Panu Bogu, że i dalej powolnemi usługami naszemi najjaśniejszemu kr., panu naszemu miłościwemu, i Rzpltej, możemy znaczenie wygodnie, dla czego umyślnie naszym terazniejsz posyłamy posłów naszych, pana Jana Ostrożanina, p. Eliasza Feodorowicza, p. Dacka Handerejka, tak o tym żądając łaski i miłosierdzia jeo kr. m. jako też nie mniej wielką dokukę od braci naszej narodu ruskiego religiej starożytniej greckiej i posłuszeństwa wschodniego tak z Corony, jako i z W. Ks. Łitewskiego, do Wojska naszego co godzina miewając, jako na każdym seymie, tak i dopiero, o uspokojenie onej i potwierdzenie duchownych starszych metropolita i władyków od cerkwie Wschodniej poświęconych za przyczyną w. m., naszych m. panów, pokornie i płacziwie prosząc i żebrząc, jako pokornie i słusznie żebrzemy, niech by nam więcej tych unitów na karki cerkwi ruskiej wielką krzywdą i naruszenie praw i wolności naszych nie nasadzano, gdyż ich słuchać nie będziemy i nie możemy. Co wszystko m. łasce i pańskiemu wierzeniu(?) baczeniu waszych pańskich młści poćciwszy, nas samych z naniższemi braterskimi usługami w łasce w. m. naszych m. panów, jako napilniej powtarzamy.

Dan w Zaporozu january d. 1 Anno 1625.

W. m., naszych m. panów naniższy słudzy Kałenik Andrzejewicz z Wojskiem jeo kr. m. Zaporozskim.

НБУВ ІР, 74 П. / 20, арк., 74 зв. Копія. Копііст (А. Миславський) стисло описав печатку Війска Запорізького: “Sigilla: chłop z samopałem na ramieniu”. (Печатка: чоловік з самопалом на плечі).

№ 4

Інструкція Війська Запорізького своїм послам,
відправленим на сейм Речі Посполитої

1625, січня 11(1) (?).– Базавлуцька Січ

Инъстру^кция паномъ посломъ ѱшимъ во^йсковымъ п̄ну Я^нку Острожанину, п̄ну Илиашу Федоровичу а п̄ну Дацьку Гордіеньку, по^сланцо^м до ко^р. е^г мл̄^сти на сеймъ до Ва^ршавы, што и^м е^сть полецоно и у^сне повірено.

Напро^д

Нани^зшиє подножные услуги наши рыцє^рские из Ву^йскомъ под^ла^нством по^д ноги маєстату е^г. ко^р. м̄^сти по^ддати и от всего Во^йска наше^г Запорозско^г покло^н ни^зки^и до ног е^г. ко^р. мл̄^сти аж до само^й земьли па^дшы, залєцити, тудє^ж листы во^йсковые е^г. ко^р. мл̄^сти и всімъ сенаторомъ и до и^збы посе^лское пова^жне з пошанованиємъ и залєцен^бе^м службъ нашихъ зычливыхъ поотдавати и ведлугъ злєцєния нашего вси^х о прычину до его кор. мл̄^сти просити в тихъ про^збахъ нашихъ, абы е^г. кор. мл̄^сти

просити в тыхъ про³бахъ нашихъ, абы е^г. кор. м^лсти з м^лстивое ла^ски своее, маючы на памети заслуги Во^иска свое^г Запоро³ко^г, за тые шкоды, што тепе^р за змиреннямъ ордъ поносимо и поносити мусимо, чымъ знаменитымъ Во^иском з скарбу своего королевско^г ко^нте^нтовати, што рокъ ухвалити рачы^л, че^м бы уко^нтентовати охо^нни до да^лши^х поволносте^и и рыще^рскихъ д^лльносте^и се^рца не тратили и овше^м завше ставитися охо^нне мо^гли. Просити о прычину, абы віру нашу рускую ведлугъ стары^х пра^в и во^лносте^и наши^х и наши^х д^ховны^х ста^ршых, митрополита Иова Боре^нкого и владыковъ пры послушенстві и благо^словенстве це^ркви всхо^ннее в покою заховати и листо^м своимъ стве^рдити и добрами церковными осмотрети велети рачыль, а унитомъ, которые бра^ю нашу мучати и бо^лше мучити и це^рквей пре^следовати з м^лстивое ла^ски своее заказати и³ це^ркво^в уступити ро^сказати рачы^л. Монасты^р Печерски^и киевски^и пресвятое Б^лцы, абы те^ж в покою е^г. ко^р. м^лсти заховати, а^рхима^ндрыта ве^дле прав и привелеевъ тому монастырови здавна наданы^х, напро^д о^л капитулы пече^рское братиини черн^ьцов, а потомъ и о^л все шля^хты обывателе^и воево^дства Киев^ько^г, притомъ те^ж и о^г все^г рыще^рства Во^иска н^иого зго^нне упадобано^г, обраного и менованого г^сдина о^тца Захария Копыстенско^г, ч^лка в животе чернеческо^м и в пи^сме Божомъ добре учоно^г его ко^р. м^лсти и вси^х пано^в сенаторовъ о прычину до е^г. ко^р. м^лсти, абы на а^рхима^ндры^тство листо^м своимъ королевскимъ стве^рдити рачы^л, пи^лно и поко^рне прости.

pieczęć:
chłop z samopałem na
ramieniu.

Andkzej Krzywobłocky, pisarz Woyska Jeo
kro. m. Zaporozskiego.

НБУВ ІР, 74 П. / 20, арк. 74. Копія XVII ст.